

A lovagok kora

*The Crusades and the Military Orders,
Expanding the Frontiers of Medieval Latin
Christianity.*

Edited by Zsolt Hunyadi and József
Laszlovszky. In memoriam Sir Steven
Runciman (1903–2000).

Department of Medieval Studies,
Central European University.
Budapest, 2001. 606.

1999-ben a budapesti székhelyű Central European University egy a középkori keresztetek és a lovagrendek szerepével foglalkozó konferenciát rendezett. Ennek anyaga – három további tanulmánnyal bővülve – a recenzált munkában került publikálásra. Az angol, német, francia és cseh nyelvű tanulmányokat tartalmazó kötet hat fejezetre oszlik. Az elsőben a keleti keresztetes államok történetének egy-egy kérdését vizsgálták a tanulmányok szerzői (Rudolf Hiestand, Farhad Daftary, Sággy Marian, Svetlana Bliznyuk). A második részbe a katonai rendek Közép-Keleten játszott szerepével foglalkozó munkák kerültek (Major Balázs, Michael Metcalf, Benjamin Z. Kedar, Peter W. Edbury, Theresa M. Vann). A kötet utolsó két fejezete a lovagrendek szervezetével (Kaspar Elm, Jochen Burgdorf, Michael Gervers, Helen J. Nicholson), és a Baltikumban játszott szerepükkel foglalkozik (Maria Starnawska, Pósan László, Leszek Kajzer, Piotr A. Nowakowski, Juhan Kreem, John H. Lind).

A fennmaradt két fejezetben szereplő tanulmányok szerzői (Miha Kosi, Borislav Grgin, Ivica Prlender, Ljubinka Džidrova, Norman J. Housley, Veszprémy László, Karl Borchardt, Stossek Balázs, Hunyadi Zsolt, Anthony Luttrell, Neven Budak, Engel Pál, Libor Jan, Laszlovszky József, Soós Zoltán, Martin Wihoda) a keresztetek és a katonai rendek kelet-közép-európai szerepét vizsgálták. A recenzensnek nehéz feladata van, ha egy ilyen, időben és térben tág tematikájú kötetet kíván ismertetni.

Magam a kötet azon tanulmányai közül választottam ki néhányat a részletesebb bemutatásra, amelyek – hol szorosabban, hol kevésbé szorosan – kötődnek a középkori magyar állam történetéhez.

Karl Borchardt tanulmányában a templomosok közép-európai jelenlétét vizsgálta (*The Templars in Central Europe*). Abból adódóan, hogy a templomos rend ezen a területen a felosztásakor csak mintegy 50 birtokkal rendelkezett, az itt játszott szerepüket alig vizsgálták a kutatók. A szerző a rend történetét – és ezen belül természetesen annak közép-európai szakaszát – négy korszakra bontva tárgyalja. Az első a rend hivatalos megalapításától (1128) a 13. század elejéig tartott. Ekkor a jeruzsálemi zarándokok megvédésére létrehozott lovagrend az adományként kapott birtokok jó részét azonnal eladta, hogy a befolyt pénzt a Szentföldön harcoló testvéreire tudja fordítani. Különösen igaz ez a Közép-Európában kapott adományokra, amelyek messze estek a többi templomos birtoktól, és ezért fenntartásuk – egy lovag személyes jelenlétéen túl – rendkívül költséges is lett volna. Ráadásul sok esetben nem is azon fontos kereskedelmi utak mentén feküdtek, amelyeket a lovagok használtak.

A második szakasz a 13. század közepéig tartott. Ekkor – főképpen a III. keresztetes hadjárat hatására – a templomosok jelentős birtokadományokat kaptak. Ezek sorsa azonban már nem az értékesítés lett, hanem a rend azokon egy-egy tisztségviselő révén maga kezdte meg a gazdálkodást. Közép-Európában a Staufok és a pápaság közötti ellentét miatt a templomosok kevés adományhoz jutottak. Ezek is inkább egyházi személyektől, nemesektől és városiaktól származtak, és nem az uralkodóktól. A közép-európai birtokaikon a rend kevés lovagot állomásoztatott, amire jó példa, hogy bár az 1241-ben a mongolok ellen vívott Legnica-i csatába a lovagok egy 500 fős csapatot küldtek, de a halottak között csak

hat templomos lovagot és két sergeant-et találunk.

A harmadik korszak a rend elleni per kezdetéig tartott. Ennek a fő jellemzője az volt, hogy a templomosok – a Szentföldön való kilátástalan helyzet miatt – európai birtokaik gyarapítását szorgalmazták. Ennek érdekében az újonnan belépő nemeseket a családjuk birtokaihoz közeli rendházakba helyezték. A rend fő problémáját azonban nem sikerült megoldani. Az johanniták – a megváltozott helyzetben – a gyógyítás terén jelölték meg a feladatukat. A Német Lovagrend Európa észak-keleti felén folytatott fegyveres harcot a pogányok ellen. A templomosok azonban nem tudtak a társadalom számára létüket igazoló feladatot választani. Gazdagságuk és kiterjedt pénzügyeik pedig sok emberben visszatekintést keltek.

A negyedik szakaszt a templomosok elleni per (1307–1312) és a feloszlásuk jelenti. IV. Szép Fülöp – V. Kelemen pápa aktív közreműködésével – bebörtönözte, majd pedig kivégeztette a rend vezetőit. A rend tagjainak nagy része azonban sikerrel vészelt át ezt az időszakot. Közép-Európában sokan befolyásos családjuk segítségével a johanniták között találtak menedéket. A templomos birtokok kétharmada pedig szintén e rend kezére került.

Hunyadi Zsolt a 14. század végéig tekintette át a johanniták magyarországi jelenlétét (*The Hospitallers in the Kingdom of Hungary: Commanderies, Personnel, and a Particular Activity up to c. 1400*). A rend itteni szerepvállalását a 12. század közepéig lehet visszavezetni, amikor II. Gézának és családjának a kezdeményezésére megalakulhatott az első rendház Székesfehérvárott. A 13. század első felében sorra jönnek létre – többségében a Dunántúlon vagy annak közvetlen közelében – a rendházak (Ljuba, Kesztelec, Csurgó, Szirák, Aracs, Esztergom, Újudvar, Tolmács, Dada, Sopron és talán Győr). A templomos rend megszűntetésével a birtokaik jelentős részét pedig éppen a johanniták kapták meg (Hresno, Gora, Dubica, Nekcse, Szentmárton/Božjakovina, Szentmárton/Sv. Martin na Muri, Okur, Vrana, Bó, Keresztény, Szentiván,

Lesnica). Ezek az adományok azonban nem bizonyultak hosszú életűeknek, mert a 14. század második felére már csak körülbelül tizenöt rendhárról van tudomásunk, a többi megszűnt. A johanniták birtokainak súlypontja ettől fogva a Dunántúlról a Drávától délre eső területre helyeződött át. A 14. században a rend magyarországi irányításában a királyi akaratnak igen nagy szerep jutott. Nem véletlen, hogy ebben az időszakban nagyszámú itáliai származású rendtag került a magyarországi rendtartományba. A 12. századtól az egyes rendházak hiteles helyi működéséről is vannak adataink. Kiemelkedik közülük a székesfehérvári, amelynek országos hatásköre volt.

Anthony Luttrell a johanniták magyarországi történetének forrásbázisát tekintette át (*The Hospitallers in Hungary before 1418: Problems and Sources*). Ezen a téren kettős problémával kell szembesülnie a kutatóknak. Egyrészt a magyarországi forrásoknak csak egy kis csoportja maradt ránk, és ezen belül is a dokumentumok kiadása csekély mértékben történt meg, illetve a rendelkezésre álló kiadások a mai kor igényeinek már nem felelnek meg. Másrészt a magyar kutatók számára számos külföldi forráscsoport csak nagy nehézségek árán kutatható. A munkát nehezíti, hogy az egyes szakkifejezések használatában is zavarok mutatkoznak. A lovagrendekre alkalmazott kereszties (*crucifer*) megjelölés például félrevezető. Bár kétségtelen, hogy a kereszt mint szimbólum megtalálható volt az egyes rendek ruházatán, de ez nem jelentette azt, hogy a rend tagjai kereszties fogadalmat tettek volna. Helyesebb a katonai-vallási rend (*military-religious order*) elnevezés használata, mert ez egyszerre tükrözi a rendek katonai feladatait, a tagok által letett hármasság (szegénység, szüzesség, engedelmesség) fogadalmat, a pápa főségének elismerését és életük liturgikus rendben való megélését.

A korabeli forrásokban a rendtagokra alkalmazott lovagok (*militis*) szó használata pedig nem a nyugat-európai jelentésben értendő, hanem csak mint egy sajátos társadalmi kategória, amelybe a renden belül beletartozhattak nemesek, papok és közrendűek is. A rend magyarországi helyzete sa-

játos volt, de nem egyedi. A Magyar Királyság – akárcsak a spanyol, a lengyel vagy a cseh – határai mentén nagyszámú pogány, ellenséges nép élt. A hasonlóság mellett azonban eltérést jelentett az, hogy nem alakult ki nagy létszámú magyar katonai rend, és az állam nem folytatott keleti irányban tartósan hódító tevékenységet. A johanniták magyarországi katonai szerepe a tatárjárás után nőtt meg. Ekkor IV. Béla nekik adományozott egy havasalföldi területet, hogy azt 100 lovaggal védelmezzék a tatárokkal, kunokkal, bolgárokkal és görögökkel szemben. A magyarországi helyzetük a 14. században annyiban változott, hogy az Anjou királyok tevékenyen beleszóltak a perjel kinevezésébe. Megnőtt az itáliai származású rendtagok száma a magyar területeket egyesítő vránai perjelségben. A 14. század második felében a perjeli tisztelet felváltva itáliai és provanszál testvérek töltötték be. A pápák avignoni fogsága idején pedig előfordult, hogy két egymással ellenséges perjelt is kineveztek. A zavaros állapotnak a 1417-es konstanzi zsinat vetett véget. A perjelség vezetésére azonban ettől fogva egyértelműen a magyar uralkodó dominanciája nyomta rá bélyegét. A pápák közötti versengés és az ezzel összefüggő renden belüli ellentétek ahhoz vezettek, hogy a magyar királyok számos esetben a saját kegyenceiket nevezték ki perjelnek.

Neven Budak Palisnai János, vránai perjel életét dolgozta fel (*John of Palisna, the Hospitaller Prior of Vrana*). János – feltehetően Nagy Lajos király kegyéből – lett vránai perjel, ami az elszegényedett nemesnek jelentős társadalmi emelkedést jelentett. A 14. század utolsó évtizedeiben a vránai perjel gyakorlatilag függetlennedni tudott a rend központi vezetésétől, ami Jánosnak nagyobb mozgásteret biztosított. A tanulmány Palisnai János családi viszonyainak igen részletes bemutatásával kezdődik. Az 1381 körül perjelnek megválasztott Jánost 1383-ban már egy Nagy Lajos király özvegye és leánya elleni összeesküvés résztvevői között találjuk. A szervezkedés nem sikerült, de János – nyilvánvalóan a renden belüli támogatóinak köszönhetően – továbbra is vránai perjelnek címeztette magát.

Amikor pedig Erzsébet királyné ellenségei fogságába esik, és azok megfojtják, az eseményre a János irányítása alatt levő Novigrad várában kerül sor. A gyilkosságban játszott szerepének köszönhetően elnyerte a Horvátország, Szlavónia és Dalmácia bánja címet. Bár Luxemburg Zsigmond magyar király kísérletet tett arra, hogy Jánost eltávolítsa tiszteből, de ez nem járt sikerrel. 1389-ben a keresztény erők összecsaptak az oszmánokkal a rigómezei csatában. Ebben részt vettek Jánosnak és támogatójának, Tvrtko bosnyák királynak a csapatai is. Ez idő alatt Zsigmond magyar király seregei bevették János egyik legfontosabb erősségét, Klist. Ez a siker azonban nem bizonyult tartósnak, mert János visszatérte után visszafoglalta, sőt megadásra kényszerítette Split, Šibenik és Trogir városát is. Az ezután nem sokkal bekövetkező halála egy sikeres nemesi karrier végére tett pontot. János egy volt azon elszegényedő nemesek közül, akik kiválóan kamatoztatták katonai képességeiket a 14. század zűrzavaros viszonyai között, és a nagy birtokokkal és befolyással rendelkező főurak közé tudtak emelkedni.

Engel Pál, a magyar medievisztika fájdalmasan korán elhunyt nagy formátumú kutatója a johannita rend késő középkori birtokszerkezetét vizsgálta tanulmányában (*The Estates of the Hospitallers in Hungary at the end of the Middle Ages*). A johannita rend magyarországi vezetőjét, a vránai perjelt a 14. századra a magyar püspökökkel egyenlő előjogok illették meg, amelybe beletartozott a személyes bandérium állításának kötelezettsége is. Bár a renden belüli hierarchia értelmében a magyar rendtartomány is a rend vezetőjének, a rhodoszi mesternek az irányítása alatt állott, a valóságban ez ekkor már nem érvényesült. A 14. században a vránai perjelséget – amely nevét a vránai vár velencei kézre kerülése után is megtartotta – magyar főnemes irányította. Ez azt jelentette, hogy a király akaratából kinevezendő személyt nem a rendtagok választották, sőt kinevezése előtt gyakran nem is tartozott a rend kötelékébe. A rend magyar vezetőjének egyszerre meglevő egyházi és világi státusa például ahhoz vezetett, hogy a 15–16.

század fordulóján a perjelséget viselő Bartolomaeust nővérének fia, Tahti János követte a hivatalában. A továbbiakban a szerző a johannita rend 15–16. század fordulóján meglévő birtokait tekintette át. Munkáját nehezítette, hogy a perjelség iratai az oszmán hódítás következtében megsemmisültek, így a helyzetet jórészt csak adójegyzékekből és néhány elszórt utalásból lehetett rekonstruálni. Engel a kiindulópontnak az 1494. évi adóösszeírást választotta, amelyben a perjel birtokairól 1096.5 forint adó van megjelölve, amely – a portánkénti fél forintot figyelembe véve – 2193 portát jelentett. A tanulmány a továbbiakban a birtokok listáját tartalmazza, minden esetben részletes birtoktörténetet adva. Összegzőképpen a szerző megállapította, hogy a vránai perjel 2800–3000 portát birtokolhatott 1495-ben. Ez összehasonlítva azzal, hogy a világi előkelők közül a bárók legalább 1000, míg ebben az időben az egyik gazdag főpap, a pécsi püspök négy és fél ezer portával rendelkezett, a perjel jövedelmei a hivatal viselőjét vagyoni helyzetét tekintve előkelő helyre emelték a Magyar Királyság főméltóságainak sorában.

Borislav Grgin a középkori Horvátország és a kereszties mozgalmak kapcsolatát vizsgálta (*The Impact of the Crusades on Medieval Croatia*). Az első történeti nyomot erre Zvonimir horvát királlyal (1075–1089) kapcsolatban jegyezték fel a források. Több – a 14. századból vagy későbbből származó – forrás arról számol be, hogy Zvonimirt, miután csatlakozni akart a keresztiesekhez, egy országgyűlésen saját népe megölte. A korabeli források azonban nem tudnak ilyen merényletről, sőt beszámolnak arról, hogy az I. keresztieshadjárat elindulásakor Zvonimir már halott volt. Arra azonban rávilágít ez a hagyomány, hogy a kereszties eszme már mélyen meggyökeresedett Horvátországban a legenda kialakulásának időpontjában. Az I. keresztieshadjárat csapatai közül Toulouse-i Rajmund serege kelt át Horvátországon. Az átvonulást azonban egyrészt az időjárás, másrészt a politikai helyzet nehezítette. Ekkor ugyanis az országban interregnum volt, és küszöbön állt László magyar király horvátok elleni táma-

dása is. Így nem véletlen, hogy a források a keresztiesek és a horvátok közötti összecsapásokról is beszámolnak. A következő komoly hatást a IV. keresztieshadjárat Zára elleni hadművelete gyakorolt Horvátországra. A keresztiesek – velencei felkérésre – Konstantinápoly felé való hajóútjukat megszakítva bevették a várost. Az V. keresztieshadjárat során II. András magyar király a horvátországi Splitben szállt hajóra útban a Szentföld felé. Tudjuk, hogy ekkor a horvátok lelkesen fogadták a keresztieseket, sőt néhány befolyásos főúr – egyszerre bizonyítva hűségét az uralkodó iránt, és téve kegyes cselekedetet – csatlakozott is II. András seregéhez.

Veszprémy László a 1396-os nikápolyi csatával kapcsolatos néhány érdekes problémát választott tanulmánya témájául (*Some Remarks on Recent Hungarian Historiography of the Crusade of Nicopolis (1396)*). Magának a csatának a megítélésében két fő nézet alakult ki. Az egyik a csatát csak önmagában értékelve, azt teljes kudarcnak könyvelte el. A másik nézőpont – amelyet a tanulmány szerzője is képvisel – az ütközetet egy átgondolt oszmánellenes politika sajnálatosan kudarcra végződő utolsó lépésének fogja fel. A szerző kiemeli, hogy Zsigmond volt az első magyar király, aki helyesen mérte fel az oszmán fenyegetést, és igyekezett az ellen széles európai összefogást szervezni. Zsigmond jól látta, hogy az oszmánok Európából való kiűzésére országának ereje nem elegendő. Szervező munkájának egyik eredménye volt az az erős lovagsereg, amely mélyen benyomulva az oszmán érdekszférába megkísérelte a terjeszkedés megállítását. A nyugati segítségen túl a balkáni államok vezetőinek támogatását is megszerezte. Ezek közül kiemelkedik Mircea havasalföldi vajda, aki szerződésben ígért katonai segítséget és ellátást Zsigmondnak. A csata megmutatta, hogy a keresztiesy erők lebecsülték az oszmán hódítás katonai erejét és stratégiáját. Ez a vereség Zsigmondot rákényszerítette az oszmánokkal szembeni politikájának ártértékelésére.

Laszlovszky József és Soós Zoltán tanulmányukban a Német Lovagrend erdélyi emlékeit vették számba (*Historical Monu-*

ments of the Teutonic Order in Transylvania). A Német Lovagrend magyarországi megtelepedésének okait csak a 12. század végén a Balkánon lezajlott politikai változásokkal párhuzamosan lehet vizsgálni. A Bizánci Birodalom hegemoniája ezen a területen összeomlott. Megalakult a független szerb és bolgár állam. A történeti helyzetet kihasználva a Magyar Királyság is uralma alá vonta a vele szomszédos – korábban bizánci kézen lévő – balkáni területek egy részét (Dalmácia, Belgrád, Bosznia, Szerémség). Ezzel nem csak politikai, hanem vallási értelemben is kitágította a nyugati kultúra hatósugarát. 1204-ben a IV. kereszties hadjárat csapatai bevették Konstantinápolyt, és ott nyugati berendezkedésű államot hoztak létre. A most már északról a magyarok, délről pedig a keresztiesek által közrefogott bolgár állam uralkodója, Kalojan – ha időlegesen is – elismerte a pápa főségét, és tőle koronát kapott. A nyugati keresztiesység expanziója egybeesett az ambiciózus magyar király, II. András politikai céljaival. A Magyar Királysággal kelet felől a 11. század közepe óta határos pogány kunok támadásai súlyos veszélyt jelentettek az országra. II. András egyszerre kívánta megoldani a katonai, a politikai és a vallási problémát, amikor a Német Lovagrend betelepítéséről döntött. A nekik adományozott Barcaság, Erdély déli részén a Kárpátok által biztosítva, kedvező helyzetet teremtett egyrészt a védelemre, másrészt a kunok elleni katonai akciókra. A rend azonban hamarosan ellentétbe került II. Andrással. A számukra adott kiváltságokat felhasználva a magyar király akaratától független lépéseket tettek. A Magyar Királyságon belül azonban a királyi hatalom sokkal inkább autokratikus volt, mint a tőle nyugatabbra lévő államokban. II. András a rend tervét egyértelműen a fősége elleni lázadésként értékelte, és 1225-ben kiúzta őket a Magyar Királyságból.

A rend által birtokolt várak közül kiemelkedik az Olt folyó mentén lévő Marienburg (Feldioara, Földvár, Castrum Mariae), amely feltehetően központi erősségük volt. Ez a többszöri átépítések ellenére – ahogy a cikkhez mellékelt fotók is mutatják – megőrzött olyan építészeti elemeket, amelyek hasonlítanak a rend szentföldi váraihoz. A várra alkalmazott Földvár név minden bizonnyal nem a rend által épített kővárral függ össze, hanem azzal a bronzkori településsel, amelyre a vár ráépült. A másik erősség, Kreuzburg vára – a Bodza folyó völgyében – pedig az ellenséges csapatoknak a Kárpátokon való átkelésének a megakadályozását szolgálta. Itt egyértelműen a rend által használt építészeti elemek nem találhatók.

A rend más várainak lokalizálása régészetileg bizonytalan, de talán azonosak lehetnek Tölcsvárral (Rucăr), Brassóvíával és Feketehalommal. Csak remélni lehet, hogy a további régészeti feltárások az azonosításokat újabb adatokkal meg fogják erősíteni. A szerzők helyesen mutattak rá arra, hogy a rend rövid magyarországi történetének rekonstruálása során elengedhetetlen az írott források mellett a régészeti adatok felhasználása.

A több mint 600 oldalas tanulmánygyűjtemény átfogó képet ad a kereszties mozgalmakról és a lovagrendekről, azok társadalmi és politikai szerepéről. A kötet végén egy a témához kapcsolódó bibliográfia található. Ez a majd 1700 tételből álló összeállítás – amely Hunyadi Zsolt munkáját dicséri – rendkívül hasznos segítséget fog nyújtani azoknak, akik a kötet által érintett kérdésekkel kapcsolatos publikációk terén naprakész ismereteket akarnak szerezni. A tanulmányok széles köre és a kötet bibliográfiája alapján a szerkesztők bizvást remélhetik, hogy munkájuk a téma iránt érdeklődők fontos kézikönyvévé válik.

Balogh László